

Pavel Mücke
Lenka Krátká (editoři)

TURISTICKÁ ODYSEA

Krajinou soudobých dějin
cestování a cestovního ruchu
v Československu v letech
1945 až 1989

ORÁLNÍ HISTORIE A SOUDOBÉ DĚJINY

KAROLINUM

Turistická odysea

Krajinou soudobých dějin cestování a cestovního ruchu
v Československu v letech 1945 až 1989

Pavel Mücke, Lenka Krátká (editoři)

Recenzovali: PhDr. Přemysl Houda, Ph.D.

Mgr. Miroslav Michela, Ph.D.

Tato publikace byla vydána ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a za podpory grantového projektu Grantové agentury ČR (projekt „Malé“ a „velké“ dějiny českého/československého cestování a cestovního ruchu 1945-1989 s registračním číslem 15-08130S).

Vydala Univerzita Karlova

Redakce Vendula Kadlečková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2018

Text © Pavel Mücke, Lenka Krátká et al, 2018

Photography © ČTK / Eliška Boušková, Vladimír Černík, Jovan Dezort, Vladislav Galgonek, Zdeněk Havelka, Zuzana Humpálová, Čestmír Jirů, Jiří Karas, Petr Josek, Bedřich Krejčí, Jiří Kruliš, Viktor Lomoz, Petr Matička, Karel Mevald, Josef Mucha, Josef Novák, Oldřich Pícha, Jiří Rublič, Martin Štěrba, Jiří Sourek, Věněk Švorčík, Libor Zavoral, Zlámala, 2018

ISBN 978-80-246-4055-6

ISBN 978-80-246-4265-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod: rámce a proměny dějin cestování a cestovního ruchu Československa poválečného a studenovělečného <i>Pavel Mücke a Lenka Krátká</i>	7
Transnacionální rozměry cestování v éře studené války aneb Cestovní ruch ze západních zemí za tzv. železnou oponu <i>Sune Bechmann Pedersen</i>	18
Proměny politiky cestování a cestovního ruchu v Československu 1945 až 1989: politické a národohospodářské aspekty <i>Pavel Mücke</i>	47
Právní regulace cestovního styku v Československu a tzv. socialistických státech v letech 1945 až 1989 <i>Jan Rychlík</i>	145
Mezi Východem a Západem: přeshraniční cestování a cizinecký cestovní ruch, 1945 až 1989 <i>Lenka Krátká</i>	180
Politické, ekonomické, dopravní a turistické aspekty života povojnového Slovenska, 1945 až 1950 <i>Miroslav Sabol</i>	232
Proměny forem, struktur a zaměření podniku cestovního ruchu Čedok <i>Lenka Krátká</i>	251

Tzv. sociální cestování a reflexe jeho účastníků – Revoluční odborové hnutí, rekreace a podnikové cestování v období tzv. normalizace

Pavel Mücke – Dana Fůrstová 293

Z pomezí dějin československého lázeňství, léčebné péče a cestovního ruchu: případ Mariánských Lázní

Michal Fejtl 338

Rámce vývoje československého turistického hnutí, 1945 až 1968

Jan Štemberk 395

Fenomén chataření a chalupaření v předlistopadovém Československu aneb Z badatelčina antropologicko-historického terénního deníku

Petra Schindler-Wisten 426

Vývoj cestování a cestovního ruchu pohledem obyvatel venkova moravsko-slezského pomezí

Radmila Kaděrová 450

Průvodcovské služby v časech tzv. normalizace: krátké nahlédnutí do jejich fungování s důrazem na hlavní město Prahu

Eliška Boušková 483

„Po práci rekreaci.“ trávení domácích a zahraničních rekreací komunistických elit

Pavel Mücke 517

Epilog aneb Výhledy za obzor současných bádání o nedávných dějinách cestování a cestovního ruchu bývalého Československa

Pavel Mücke 556

Statistické přílohy

Lenka Krátká 561

Seznam zkratk 578

Bibliografie 581

Résumé 646

Seznam fotografií 653

Rejstřík jmenný 655

Rejstřík geografický 661

ÚVOD: RÁMCE A PROMĚNY DĚJIN CESTOVÁNÍ A CESTOVNÍHO RUCHU ČESKOSLOVENSKA POVÁLEČNÉHO A STUDENOVÁLEČNÉHO

Pavel Mücke a Lenka Krátká

*My sme posledný v cieľi
Čo si myľlia dni a sny
A naši fotrovia skvelí
Sú z nás trochu nervózní.
Sedíme v tme na lavičkách
Vravlia nám, že nás svet hýčka
Vravlia nám, vravlia nám
Vraj sme nároční
Chceme naozaj všetko
Čistý vzduch a čistú hru
Je váš svet naozaj klietkou
Vaše cesty večný kruh.
Vravíte, že nás to prejde
Neviete, bez nás to nejde
Stratení, stratení
My sme nároční...¹*

Generačně se vymezující populární píseň z pop-rockového žánru, jež vznikla na sklonku osmdesátých let minulého století v tehdejší Československu, nás v samém úvodu knihy přivádí k odborné literatuře, která se zabývá národohospodářstvím, sociologií či „volnočasovými studii“ (*leisure studies*). Zde autoři a autorky veskrze zastávají názor, že cestování a cestovní ruch patří k lidským činnostem, jejichž masivní rozvoj je spojen s pozdně industriálními a postindustriálními společ-

1 Píseň Nároční, hudba Milan Dočekal, text Daniel Hevier, zpěv Team, 1988.

nostmi druhé poloviny devatenáctého století, „krátkého“ století dvacátého a počátků jednadvacátého století.²

Z pohledu historiků a historiček (a zároveň pamětníků či pamětnic) můžeme předeslat, že v tuzemské předlistopadové oficiální rétorice (ideologicky definované tzv. marxismem-leninismem) cestování a cestovní ruch představovaly do šedesátých let nejprve „nadstavbu“ a v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let již fakticky integrální součást života „rozvinuté socialistické společnosti“, v řadě ohledů společnosti definované konzumně, nikoli nepodobně společnostem, které se nacházely na západ od tehdejší tzv. železné opony.³

Zde je třeba jedním dechem připomenout, že v éře studené války a existence tzv. komunistického režimu v Československu se sféra cestování a cestovního ruchu potýkala s celou řadou omezení a zejména otázka přeshraničních mobilit byla navýsost citlivým tématem.⁴ Dnes patří cestování a cestovní ruch v České republice i na Slovensku k významným národohospodářským odvětvím, jež dosahuje v kvantitativním měřítku historicky rekordních čísel. Jedná se zejména o počty příjezdů zahraničních návštěvníků a návštěvnic, které v posledních letech neustále stoupají a v současné době v České republice již přesahují třicet milionů ročně.⁵ Rekordních čísel dosahuje také cestovní

-
- 2 Například Bertrand Réau: The historical social science of tourism. In: *Journal of Tourism History*, roč. 6, č. 2–3 (2014), s. 210–222; Jozsef Borocz: Travel-Capitalism: The Structure of Europe and the Advent of the Tourist. In: *Comparative Studies in Society and History*, roč. 34, č. 4 (1992), s. 708–741; Monika Palatková – Jitka Zichová: *Ekonomika turismu*. Praha, Grada 2014, s. 149–160.
 - 3 O možnostech srovnání vývoje například Ellen Furlough: Making Mass Vacations: Tourism and Consumer Culture in France, 1930s to 1970s. In: *Comparative Studies in Society and History*, roč. 40, č. 2 (1998), s. 247–286. Podnětný pohled dobového svědka-výzkumníka z raně porevolučních dob například: Lothar A. Kreck: Tourism in Eastern European Societies: Ideology in Conflict with Requisites. In: *Journal of Travel Research*, roč. 36 (jaro 1998), s. 62–67.
 - 4 Blíže například: Jan Rychlík: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007.
 - 5 Podle marketingových odhadů v roce 2016 zavítalo do České republiky 31,1 milionu zahraničních návštěvníků, což je absolutním historickým rekordem (z toho 16,2 milionu jednodenních výletníků, 12,2 milionu zahraničních turistů, kteří zde přespalí, a 2,6 milionu bylo návštěvníků projíždějících). Tito zahraniční návštěvníci/návštěvnic zde utratili 228 miliard Kč, zhruba o 22 miliard více než v roce 2015. (Do České republiky vloni zavítalo přes 31 milionů zahraničních návštěvníků. Tisková zpráva. In: CzechTourism, 12. 4. 2017, [online] [2017-11-12], <http://www.czechtourism.cz/pro-media/tiskove-zpravy/do-ceske-republiky-vloni-zavitalo-pres-31-milionu/>.)

Obrázek 1: Autokempink Morava v Mohelnici, 27. 7. 1989.

ruh na Slovensku, zde byla nedávná léta neúspěšnějšími v jeho dějinách.⁶ Zároveň dnes cestování představuje velmi významnou náplň výkonu mnoha zaměstnání a především trávení volného času, zejména českých, ale dílem také slovenských občanů a občanek.⁷

Tváří v tvář významu, jež sehrávají mobility a cestovní ruch v životě soudobých států, společností a jednotlivců, se proto jako poněkud překvapivý jeví fakt, že v současné historiografii toto téma patří stále mezi poněkud „poddimenzované“, a to zejména v historiografii soudobých dějin českých a československých. Pokud se tuzemští historikové a historičky problematikou dějin mobilit systematictěji

-
- 6 V letech 2016 a 2017 na Slovensko zavítalo vůbec nejvíce přenocujících hostů, a to v řádu více než čtyř milionů. (Štatistiky slovenského cestovného ruchu podľa obdobia. In: Asociácie hotelov a reštaurácií Slovenska, [online] [2018-7-7], <https://ahrs.sk/index.php/aktuality/statistiky/606-statistika-podla-rokov#W0EQR1UzbIU>.)
- 7 Podle evropských srovnávacích statistik se Česká republika s 80 % podílem účasti obyvatel na cestovním ruchu umístila na 4. místě v rámci Evropské unie, za Finskem, Lucemburskem a Nizozemskem. Slovensko (na 16. místě) dosáhlo průměru evropské „osmdvacítky“, který činí 60 %. (Share of population participating in tourism, 2015. In: EUROSTAT, 25. 4. 2017, [online] [2017-11-12], [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Share_of_population_participating_in_tourism,_2015_\(%25_of_population_aged_15_years_or_more\)_V2.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Share_of_population_participating_in_tourism,_2015_(%25_of_population_aged_15_years_or_more)_V2.png).)

zabývali či zabývají, zpracovávají především témata z dějin starších, případně moderních.⁸ Podobná situace panuje v oblasti historiografie slovenské, která problematiku dějin cestování a cestovního ruchu po roce 1945 začíná pozvolna objevovat v prvních pilotních studiích.⁹

I z toho důvodu jsme velice rádi, že jsme dostali příležitost dát dohromady mezinárodní výzkumný tým odborníků a odbornic z různých badatelských generací, kteří se problematice soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v období po druhé světové válce dlouhodobě věnují; ti pak do knihy přispěli svými kvalitními texty. Jejich společným cílem je alespoň rámcově zaplnit pomyslné „bílé místo“ v českých a československých dějinách cestování a cestovního ruchu let 1945 až 1989, které se v mezinárodním srovnání jeví jako stále přítomné.¹⁰ Je zřejmé, že v daném srovnání se máme v rámci tematického

-
- 8 Z množství dosavadních publikací je možné jmenovat například: Milan Hlavačka: *Cestování v éře dostavníků*. Praha, Argo 1996; Jiří Kubeš (ed.): *Šlechtic na cestách v 16.–18. století*. Pardubice, Univerzita Pardubice 2007; Dagmar Blümllová – Jitka Rauchová a kol.: *Čas rychlých kol a křídel aneb mezi Laurinem a Kašparem. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice – Pelhřimov, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích – Nová tiskárna Pelhřimov 2008; Milena Lenderová – Tomáš Jiránek – Marie Macková (edd.): *Z dějin české každodennosti*. Praha, Karolinum 2011; Jan Štemberk: *Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*. Pelhřimov – Praha, Nová tiskárna Pelhřimov – VŠO 2009; Michael Borovička: *Velké dějiny země Koruny české*. Tematická řada, sv. II. Cestovatelství. Praha – Litomyšl, Paseka 2010; Martin Pelc: *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno, Maticе Moravská 2009.
- 9 K vývoji v poválečném Slovensku srovnej: Jana Piteková: Cestovní ruch na Slovensku počas II. svetovej vojny a v prvých rokoch po jej skončení. In: *Ekonomická revue*, roč. 9, č. 1 (2006), s. 51–63; Miroslav Sabol: *Dějiny dopravy na Slovensku 1938–1948 (1950): Jej hranice a limity*. Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2015.
- 10 Velkou inspirací nám byly zejména podobně laděné publikační výstupy individuálního či kolektivního charakteru, například: Paweł Sowinski: *Wakacje w Polsce Ludowej. Polityka władz i ruch turystyczny (1945–1989)*. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych PAN – TRIO 2005; Anne E. Gorsuch – Diane Koenker (edd.): *Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism*. Ithaca, Cornell University Press 2006; Hannes Grandits – Karin Taylor (edd.): *Yugoslavia's Sunny Side: A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*. Budapest, Central European University Press 2010; Włodzimierz Borodziej – Jerzy Kochanowski: *Bocznymi drogami: nieoficjalne kontakty społeczeństw socjalistycznych 1956–1989*. Warszawa, TRIO 2010; Anne E. Gorsuch: *All This Is Your World: Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin*. Oxford, Oxford University Press 2011; Paulina Bren – Mary Neuburger (edd.): *Communism Unwrapped: Consumption in Cold War Eastern Europe*. New York, Oxford University Press 2012; Cathleen M. Giustino – Catherine J. Plum – Alexander Vari (edd.): *Socialist Escapes: Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989*. New York, Berghahn 2013.

záběru či metodologického záměru „co učit“; zároveň ale můžeme zahraniční prostředí inspirovat vlastními přístupy.¹¹ Jsme si plně vědomi toho, že většina textů této knihy je bohužel spíše českým pohledem na problematiku dějin Československa a že vznik více provázaného a vyváženého textu, s transnacionálním česko-slovenským (a středoevropským) rozměrem je spíše úkolem do budoucna. Upřímně však věříme, že stránky této knihy by mohly být pro vznik budoucího syntetického díla dobrým předpokladem.

Na rozdíl od předešlých výstupů, v nichž se přispěvatelé a přispěvatelky této knihy v článkové či monografické tvorbě zabývali vybranými aspekty tématu do větší hloubky, případně chtěli naznačit nové cesty výzkumu, si tato práce klade za cíl rozšířit pomyslnou spirálu bádání o další „kruh“ – v jistém smyslu shrnout dosavadní sumu poznatků a pojednat o klíčových tématech cestování a cestovního ruchu v Československu období let 1945 až 1989 (či alespoň jeho dílčích period) v přehledových perspektivách. Potenciálním čtenářům a čtenářkám tak má být poskytnut základní vhled do problematiky a pomyslný nápomocný „stupínek“ na dalších cestách poznání. Je proto přirozené, že některé kapitoly vychází z dosavadních publikovaných textů, ať již dílčího, či dokonce monografického charakteru (zejména studie Jana Rychlíka, Pavla Mückeho, Jana Štemberka, Miroslava Sabola a Petry Schindler-Wisten); některé pak jsou upravenými a rozpracovanými částmi vysokoškolských prací kvalifikačních (například texty Elišky Bouškové¹², Michala Fejtla,¹³ Dany Fürstové¹⁴ nebo Radmily Kaděrové).

Bohužel ne vždy jsme byli schopni (vzhledem k obsáhlosti některých oblastí, a naopak omezenému rozsahu této knihy) pojednat o tématech v celé šíři sledovaného období. Jsme si tohoto nedostatku

11 Ze zahraničních trendů se jeví jako velmi inspirativní třeba sociálně-geografické a „sociálně-symbolické“ přístupy (analyzující např. cestovní literaturu a průvodce), pro zahraničí by pak mohly být užitečné tuzemské zkušenosti s výzkumem realizovaným prostřednictvím orální historie.

12 Eliška Řezníčková: *Českoslovenští průvodci cestovního ruchu a jejich role ve společnosti v období tzv. normalizace*, nepublikovaná diplomová práce. Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy 2016.

13 Michal Fejtla: *Češi a Němci v jednom poválečném městě*, nepublikovaná diplomová práce. Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy 2013.

14 Dana Fürstová: *Cestovní ruch a cestování v 70. a 80. letech 20. století z perspektivy občanů ČSSR*, nepublikovaná diplomová práce. Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy 2015.

Obrázek 2: Hraniční přechod s východním Německem, 1981. Dobový komentář: „Pasové odbavení turistů směřujících do Československa na hraničním přechodu v Petrovicích na Ústecku (hranice ČSSR - NDR).“

ku vědomí a věříme, že se mezery našeho poznání podaří „zacetit“ v blízkém budoucnu v rámci dalších bádání. Naopak některé výstupy dílčím způsobem překračují vymezený chronologický záběr i za „demarkační“ rok 1989, což umožňuje charakter využitých pramenů (například orálněhistorických rozhovorů) a hlavně si to žádá vnitřní logika těchto dílčích studií, částečně vystavená na srovnávací perspektivě. Drobné exkurzy do polistopadových dějin tak pootvírají další obrovské téma, jež by si s přibývajícím časovým odstupem zasloužilo alespoň elementární historiografické zpracování.

Autoři a autorky ve svých bádáních vychází z velmi široké palety relevantních historických pramenů, z nichž řada je využita zcela po-

prvé. Jedná se zejména o klíčové prameny archivní povahy uložené v českých, moravských a slezských archivech centrální i regionální proveniencí, ale také ve vybraných archivech slovenských, a dokonce v archivech, knihovnách a vědeckých ústavech dánských, švédských, britských a nizozemských. Dalším velmi důležitým pramenem byla pro naše badatelky a badatele dobová periodika, a to jak běžný denní tisk, tak periodika oborová a specializovaná, opět z tuzemské i zahraniční proveniencí. Nezbytnými prameny se staly dobové zákonné normy a také elektronické zdroje různého charakteru (například encyklopedická hesla, internetové stránky vybraných institucí, úřední dokumenty publikované v elektronické podobě, články zpravodajského, publicistického nebo vzpomínkového charakteru, rozhovory pro média). Pokusně pak jeden z členů autorského kolektivu využil analýzu dobových pohlednic. Pro poodhalení mikrohistorického a také pamětního rozměru sledovaných témat posloužily badatelskému týmu orálněhistorické rozhovory, z nichž některé byly speciálně nahrány za účelem realizace těchto výzkumů. Editorský tým pak text doplnil vybranými ukázkami z textů dobových populárních písní, jež se tematicky či ideově vztahují k jednotlivým příspěvkům.

Rázení textu knihy odpovídá „deduktivní“ logice – líčí jednotlivá témata od kontextu „velkých“ dějin (mezinárodního kontextu, dějin politických, dějin „celostátní úrovně“) k exkurzům či výzkumným sondám „oborové“, regionální, případně mikrohistorické úrovně. Zachycením proměn perspektiv, jež obsahují jednotlivé kapitoly, bychom chtěli postihnout obrovskou vnitřní dynamiku vývoje celé sféry v pojednávaném období. Ta je zde, navzdory limitujícím rámcům studené války a existenci tzv. komunistického režimu v Československu, podle našeho mínění významným způsobem přítomná. I proto bychom chtěli zažitou interpretační perspektivu fatalistické „závislosti na vnějších vlivech“ poněkud pootočit a poukázat na skutečnost, že institucionální i individuální aktéři sféry cestování a cestovního ruchu období studené války a tzv. socialistického experimentu nejen prožívali, ale také aktivně spoluvytvářeli a velice výrazně formovali. A jaké studie konkrétně dávají čtenářkám a čtenářům nahlédnout do pomyslné historické „laboratoře“ (re)konstruuující předivo vztahů mezi aktéry na pozadí dobového kontextu?

Dánský historik Sune Bechmann Pedersen nabízí vhled do mezinárodních a transnacionálních aspektů cestování a cestovního ruchu viděných zpoza tzv. železné opony. Autor díky svému zaměření především na skandinávský cestovní ruch směřující do zemí tzv. východního

bloku (a zejména do Československa) vychází z řady pro nás doposud neznámých a neprobádaných pramenů. Jejich analýza a interpretace tak zprostředkovává tuzemskému prostředí velmi netradiční, o to však přínosnější pohled na téma, kterak skandinávští aktéři vnímali realie čs. cestovní sféry v éře studené války.

Obsáhlá studie Pavla Mückeho vychází z nedávno publikované autorské monografie a snaží se postihnout základní proměny čs. politik cestování a cestovního ruchu ve sledovaných desetiletích, a to včetně elementárního náhledu do jejich národohospodářských aspektů.¹⁵ Tato kapitola čerpá zejména z archivních materiálů centrální proveniencí (například fondů ÚV KSČ, čs. vlády, klíčových ministerstev). Autor se mimo jiné snaží prostřednictvím uvedených pramenů navrhnout elementární periodizaci politických dějin cestování a cestovního ruchu a postihnout nejvýznamnější postoje politických aktérů k dané problematice.

Na předešlou studii navazuje Jan Rychlík svým exkurzem, který shrnuje problematiku právní regulace a cestovních procedur, jež museli podstupovat cestující z Československa do zemí tzv. východního bloku, stejně jako se s pasovými a vízovými povinnostmi museli potýkat občané a občanky těchto zemí směřující opačným směrem. Také tato studie vychází z dříve publikovaných statí a do značné míry svými zjištěními zpřesňuje a problematizuje mnohdy dosti schematicky líčený a místy až idealizovaný obraz „sprátelené turistiky“ mezi zeměmi Východu.¹⁶

Lenka Krátká se snaží vyrovnat s nelehkým úkolem – kterak v přehledné a srozumitelné zkratce poskytnout čtenářstvu náhled do problematiky zahraničního cestovního ruchu napříč tzv. železnou oponou, neboť tento aspekt bývá ve studiu pojednávaného období často zdůrazňován. Vedle vylíčení základních tendencí autorka přibližuje rozměry dobové cestovní každodennosti spojené s obousměrným překračováním hranic (například „výměnný obchod“ či problematiku pašování).

15 Pavel Mücke: *Šťastnou cestu...?! Proměny politik cestování a cestovního ruchu v Československu za časů studené války (1945–1989)*. Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2017.

16 Z nejnovějších autorových studií: Jan Rychlík: Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století. In: *Securitas imperii*, roč. 29, č. 2 (2016), s. 10–72.

Tam, kde výrazy „Východ“ a „Západ“ neoznačují pouze zeměpisnou polohu, ale také politicko-ekonomický kontext, jsou psány s velkým písmenem, adjektiva již s písmenem malým.

Za nesmírně cenný z pohledu celkové kompozice knihy považujeme příspěvek Miroslava Sabola, který skýtá na rozdíl od poněkud „bohemocentricky“ líčených kapitol česko-slovenskou perspektivu soudobých dějin Československa po roce 1945.¹⁷ Právě autorovo zaměření na poválečnou „pětiletku“ dává prostor k zamyšlení nad dosti asymetrickým vývojem Slovenska vůči českým zemím, a to na příkladu vývoje politického a hospodářského rámce a také dopravy a cestovního ruchu.

Jeden z největších komerčně-institucionálních aktérů tuzemské sféry se stal předmětem zájmu Lenky Krátké. Dodnes fungující značka Čedok je v populární paměti mnohdy vnímána jako synonymum pro provozování zahraničního cestovního ruchu. Navzdory znárodnění a množství organizačních přeměn i transformací právě ve sledovaném období tento podnik učinil nejvýznamnější kroky na cestě k hegemonii mezi tuzemskými cestovními kanceláři. Vzhledem k obrovskému rozsahu tohoto tématu, roztržitosti a obtížné přístupnosti pramených zdrojů se jedná pouze o rámcový nástin nejvýznačnějších okamžiků z poválečných podnikových dějin Čedoku.

Dana Fürstová a Pavel Mücke ve své studii o odborové rekreační péči shrnuli a rozpracovali předešlá bádání Dany Fürstové vtělená do její magisterské diplomové práce obhájené na oboru Orální historie – soudobé dějiny Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy. Její zájem se odvíjí zejména od skutečnosti, že odborová rekreační péče celostátního výběrového či podnikového charakteru patřila mezi „výkladní skříně“ tzv. komunistické sociální politiky a byla také často retrospektivně zmiňována vzpomínajícími narátory a narátorkami. Studie s akcentem na období tzv. normalizace se proto snaží těžit jak z archivních výzkumů a dobového tisku, tak z orálněhistorických rozhovorů.

Michal Fejtl se na základě své magisterské diplomové práce, také obhájené na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, pokusil v regionálně laděné sondě postihnout základní charakteristiky vývoje čs. lázeňství a zejména lázeňské léčebné péče. Ve své studii se snaží mimo jiné vytěžit nejen vybraný archivní materiál, ale i dobový oborový tisk a také řadu tematických rozhovorů s některými aktéry či aktérkami – se servisními pracovníky, lékaři i bývalými lázeňskými hosty. Právě tato studie má možnost díky svým parametrům na pří-

17 Také tento autor vycházel ze svých předešlých bádání, například: Miroslav Sabol: *Dějiny dopravy na Slovensku 1938–1948 (1950): Jej hranice a limity*. Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2015.

kladu Mariánských Lázní velmi podnětně demonstrovat „lesk a bídu“ jinak oficiálně velmi propagovaného segmentu sféry cestovního ruchu v předlistopadovém Československu.

Jeden z největších tuzemských odborníků na problematiku dějin cestovního ruchu Jan Štemberk přispěl do kolektivního počínu studií na doposud minimálně zpracované téma, a to dějin poválečné turistiky (do roku 1968).¹⁸ Turistika prošla podobně jako jiné oblasti trávení volného času po druhé světové válce radikálními proměnami a právě transformace původně nezávislých spolkových aktivit ve státěm kontrolované a řízené odvětví patří k hlavním osám této kapitoly. Vedle organizačních změn tuzemské turistické báze se autor věnuje také proměnám ideově-praktické náplně vlastní každodenní činnosti turistů a turistek.

Svůj dlouhodobý zájem táhnoucí se takřka dvě desetiletí zúročila v souhrnné studii Petra Schindler-Wisten.¹⁹ Snaží se postihnout základní kontext vývoje jedné z typických forem tuzemského trávení volného času: chataření a chalupaření. Její text vychází primárně z orálněhistorických rozhovorů, ale i z dalších pramenů a vedle shrnutí čs. rozměru dané problematiky se snaží o elementární srovnání také s mezinárodním kontextem vývoje tzv. druhého bydlení, v němž má šanci vyniknout právě specifická a masová popularita tuzemského fenoménu.

Zástupkyně nejmladší badatelské generace Radmila Kaděrová přispívá do kolektivního souboru svou regionálně-historickou sondou z moravsko-slezského pomezí (Čeladné a okolí). Její příspěvek je podle našeho názoru díky velmi poctivé práci s širokou škálou dostupných historických pramenů zajímavým zmapováním „zdomácnění“ cestování a cestovního ruchu v životě místních obyvatel, ať již se stali pasivními pozorovateli, nebo aktivními účastníky. Právě mikrohistorické sledování těchto procesů v rekreačním zázemí „ocelového srdce republiky“, industriální ostravské pánve, se nám jeví jako velmi podnětné.

Eliška Boušková (rozená Řezníčková) jako další absolventka Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy prezentuje výsledky

18 Také tato studie se opírá o obsáhlé monografické zpracování z pera autora: Jan Štemberk: *Pěšky, na lyžích, na kole, lodí či autem. K dějinám československé turistiky v letech 1945–1968*. Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2017.

19 Studie částečně vychází z nedávno publikované autorčiny monografie: Petra Schindler-Wisten: *O chalupách a lidcích. Chalupářství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace*. Praha, Karolinum 2017.

svého bádání, které realizovala v rámci diplomové práce. Ve studii shrnuje základní rámce a peripetie vývoje poskytování průvodcovských služeb v Československu sedmdesátých a osmdesátých let. Pro lepší prokreslení tématu tuto problematiku demonstruje na příkladu prominentní turistické lokality, hlavního města Prahy. Autorce se tak z našeho pohledu podařilo zúročit výsledky jak archivních bádání a analýzy dobového tisku, tak rozhovorů s bývalými průvodkyněmi a průvodci, jež studii dávají velmi plastický a především lidský rozměr.

Závěrečné zastavení je věnováno relativně subtilnímu, ovšem pro fungování tzv. socialistické diktatury velmi příznačnému tématu – rekreacím jejích předních politických elit. Pavel Mücke se na základě dostupného archivního materiálu a vybraných vzpomínkových prací zamýšlí nad základními mechanizmy výběrové rekreační péče tuzemského i zahraničního směřování a také tzv. víkendových oddychů trávených ve speciálních zařízeních mimo místo trvalého bydliště.²⁰ Sledování rozporů mezi nominální rovností všech čs. občanů a občanek a výlučným přístupem k trávení volného času vysokých nomenklатурních kádrů se jeví jako velmi inspirativní i pro další studium.

Úvodní slova bychom rádi zakončili poděkováním. Tento text a výzkumy, jež jsou jeho základem, by jen těžko mohly vzniknout bez vzácné každodenní podpory a zázemí našich pracovišť, zejména Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v. v. i. (reprezentovaného jeho vedením, bývalým ředitelem Oldřichem Tůmou a ředitelem současným Miroslavem Vaňkem) a Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy (reprezentované bývalým děkanem Ladislavem Benyovszkym a současnou děkankou Marií Pětovou). Dále bychom chtěli vyjádřit svůj dík Grantové agentuře České republiky, která nám díky podpoře tříletého standardního projektu s názvem „Malé“ a „velké“ dějiny českého/československého cestování a cestovního ruchu (1945–1989) umožnila proměnit a stmelit individuální badatelské zájmy v obsáhlý týmový počín.²¹ Věříme, že nezůstane posledním.

20 Autor se částečně této problematiky dotkl ve studii: Pavel Mücke: Rovní a rovnější. Malá skica z dějin zahraničního cestování, rekreací a trávení volného času vrcholné komunistické nomenklatury post-stalinské éry (1954–1968). In: *Paginae historiae*, roč. 25, č. 2 (2017), s. 154–170.

21 Kniha vznikla za podpory grantového projektu GA ČR s názvem „Malé“ a „velké“ dějiny českého/československého cestování a cestovního ruchu (1945–1989) s registračním číslem 15-08130S.

TRANSNACIONÁLNÍ ROZMĚRY CESTOVÁNÍ V ÉŘE STUDENÉ VÁLKY ANEB CESTOVNÍ RUCH ZE ZÁPADNÍCH ZEMÍ ZA TZV. ŽELEZNOU OPONU

Sune Bechmann Pedersen¹

Překlad z angličtiny do češtiny Lenka Krátká²

*Veselý turista když přijde do smutného města,
obejde náměstí,
do kašny pěták pro štěstí si hodí,
aby moh' si pak říct:
můj pobyt končí a já byl jsem tu rád.³*

Komukoli, kdo si v osmdesátých letech 20. století století byl jen zběžně prohlédl turistického průvodce po východní Evropě, už prvních pár stránek stačilo k tomu, aby pochopil, že se jedná o skutečně neobvyklou destinaci. Třeba ve Frommerově průvodci *Východní Evropou za 25 dolarů na den* z roku 1987 bylo přímo zmíněno, že tato oblast zůstá-

-
- 1 Autor vyjadřuje svou vděčnost Nadaci Salén, Švédské královské akademii (Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities) a Nadaci Birgit a Gad Rausingových za jejich velkorysou podporu tohoto výzkumu. Autor také děkuje Collegium Carolinum v Mnichově a Amsterdamské škole pro regionální, transnacionální a evropská studia Univerzity v Amsterdamu (University of Amsterdam – Amsterdam Regional Transnational and European Studies) za stipendium, které mu umožnilo soustředit se na tento projekt.
 - 2 Jedná se o překlad studie se svolením autora: Sune Bechmann Pedersen: A Paradise behind the Iron Curtain: Selling Eastern Escapes to Scandinavians. In: Bianca Hoenig – Hannah Wadle (edd.): *Eden für Jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa nach dem Zweiten Weltkrieg bis Gegenwart*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, v tisku, předpokládaný rok vydání 2018.
 - 3 Píseň Veselý turista, hudba, text Michal Malátný, zpěv Michal Malátný, Chinaski, 2002. Motto nebylo součástí originálního textu, bylo doplněno editory v souladu s koncepcí knihy.

vá dosud západními turisty téměř neobjevena.⁴ Podobně edice *Stručný průvodce* z roku 1988, která se věnovala východní Evropě (konkrétně Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku), uváděla, že je to region, jehož potenciál většina lidí ze Západu ještě nedocenila.⁵ Ačkoli tehdy mohlo být podobným způsobem charakterizováno i mnoho jiných míst na světě, právě o východní Evropě se psalo, že zůstává unikátním, neprozkoumaným a dosti exotickým místem. V roce 1988 nakladatelství Penguin Books vydalo *Průvodce po střední Evropě* a uvedlo, že se jedná o první knihu tohoto druhu od roku 1915, jež je vydávána ve snaze přiblížit města bývalé Habsburské monarchie.⁶ Předmluva k *Fodorovu průvodci Maďarskem* z roku 1987 tento obraz doplňuje – píše se zde, že poslední průvodce po Maďarsku byl vydán před dvanácti lety, jelikož turismus v této oblasti se v mezičase nerozvíjel natolik, aby bylo možné vydávat každoročně aktualizované texty; a že pět let dokonce nebyla k dispozici žádná kniha o jakékoli východoevropské zemi.⁷ I když se v této předmluvě zdůrazňovalo, že cestovní ruch do zemí tzv. východního bloku je na vzestupu a Maďarsko je v daném ohledu vedoucí zemí, celkově uvedené mainstreamové publikace vedly své čtenáře a čtenářky k závěru, že východní Evropa pro turisty ze Západu představuje krajinu dosud neprobádanou.

Líčení východní Evropy jako netypické destinace, jak bylo v osmdesátých letech běžné ve zde zmiňovaných anglicky psaných průvodcích, nebylo úplně mylné. Lidé ze Západu představovali méně než deset procent celkového počtu zahraničních návštěvníků jakékoli východoevropské země.⁸ Ve většině případů bylo toto číslo pravděpodobně ještě menší.⁹ Nicméně vlády východoevropských zemí i tamější cestovní kanceláře na straně jedné a západní cestovní společnosti na

4 Morris H. Hadley – Adam Tanner: *Frommer's Eastern Europe on \$25 a Day*. New York, Prentice Hall Press 1987, s. 1.

5 Dan Richardson – Jill Denton: *The Rough Guide to Eastern Europe: Hungary, Romania and Bulgaria*. Bromley, Harrap-Columbus 1988, s. 4.

6 Richard Bassett: *A Guide to Central Europe*. London, Penguin Books 1988, s. 1.

7 *Fodor's Hungary*. London, Hodder and Stoughton 1987, s. vii.

8 Výraz východní Evropa je v této studii užíván jako synonymum pro země tzv. východního bloku, s výjimkou Albánie a Jugoslávie, jejichž historie cestování je značně odlišná, tudíž není zahrnuta do obecného rámce tématu.

9 Derek R. Hall (ed.): *Tourism and Economic Development in Eastern Europe and the Soviet Union*. London, Belhaven Press 1991, s. 13–17. Definice ukazatelů a metody výpočtu se v průběhu času v jednotlivých zemích proměňovaly, což platí obzvláště pro východní Evropu. Statistické údaje jsou tudíž zatíženy nejrůznějšími metodologickými problémy.

straně druhé se v podstatě v průběhu celého období studené války snažily udělat z východní Evropy oblast zájmu turistů ze Západu. Tyto snahy zahrnují samozřejmě i marketingové aktivity, které sleduje následující text – soustředí se na zachycení způsobů propagace východní Evropy jako turistické destinace ve skandinávských zemích, a to v období od konce druhé světové války do pádu komunismu.

Je to historie vztahu východoevropských vlád a západního byznysu a jejich proměňujícího se úsilí o integraci východní Evropy do mezinárodního průmyslu cestovního ruchu. Dané problematice se dosud věnovalo jen několik studií, obvykle zaměřených na jednu východoevropskou zemi.¹⁰ Komplexnější pohled na historii západního cestovního ruchu realizovaného směrem do východní Evropy je dosud nezpracovaný, podobně jako téma transnacionálního turismu v průběhu studené války či obecně implikace otevření se východní Evropy západním turistům.¹¹

Předkládaná studie začíná pomyslným přemostěním této chybějící části, a to prostřednictvím kombinace celkového přehledu západního cestovního ruchu do východní Evropy v průběhu studené války na straně jedné a studií dvou oblastí zájmu na straně druhé. Tou oblastí je cestovní ruch ze Západu do Československa; jedná se o zvlášť zajímavý příklad, jelikož v průběhu studené války v rámci bloku tzv. socialistických zemí Československo patřilo k těm, které přijímaly větší množství návštěvníků ze Západu.

Druhou sledovanou oblastí jsou turistické cesty ze Skandinávie na Východ. Statistika ukazuje, že v kontextu této studie představuje Skandinávie zajímavý příklad hodný zaznamenání, jelikož – v po-

-
- 10 Například: Shawn Salmon: Marketing Socialism: Inturist in the Late 1950s and Early 1960s'. In: Anne E. Gorsuch – Diane Koenker (edd.): *Tourism: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism*. Ithaca, Cornell University Press 2006, s. 186–204; Paulina Bren: Tuzex and the Hustler: Living It Up in Czechoslovakia. In: Paulina Bren – Mary Neuburger (edd.): *Communism Unwrapped: Consumption in Cold War Eastern Europe*. New York, Oxford University Press 2012, s. 27–48; Elena Dragomir: Hotel Intercontinental in Bucharest: Competitive Advantage for the Socialist Tourist Industry in Romania. In: Katalin Miklóssy – Melanie Ilic: *Competition in Socialist Society*. New York, Routledge 2014, s. 89–106. Disertační práce Adeliny Stefan z nedávné doby je v tomto ohledu vzácnou výjimkou: Adelina Stefan: *Vacationing in the Cold War: Foreign Tourists to Socialist Romania and Franco's Spain, 1960s–1970s*, nepublikovaná disertační práce. Pittsburgh, University of Pittsburgh 2016.
- 11 Simo Mikkonen – Pia Koivunen: Introduction: Beyond the Divide. In: Simo Mikkonen – Pia Koivunen: *Beyond the Divide: Entangled Histories of Cold War Europe*. New York, Berghahn 2015, s. 7.